

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ: ΟΙ ΝΕΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (14ος-18ος αι.)

Α. Η Ευρώπη ως ιστορική ενότητα

Η Ευρώπη αποτελεί ιστορική ενότητα που προσδιορίζεται με πολιτιστικούς μάλλον και πολιτικούς παρά γεωγραφικούς όρους, παρόλο που δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των ιστορικών ως προς τις αξίες και τις αρχές που προσδιορίζουν αυτήν την ενότητα. Κατά την αρχαιότητα, η Ευρώπη ήταν γνωστή μόνον ως γεωγραφική ενότητα. Με την πολιτιστική της σημασία η ήπειρος διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα και προήλθε από την εξάρθρωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, την εξάπλωση των Μουσουλμάνων στις ασιατικές και τις βορειοαφρικανικές επαρχίες της αυτοκρατορίας που αχρήστευσε την ανατολική Μεσόγειο ως διάυλο επικοινωνίας με την Ασία, και την κάθοδο των Σλάβων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη που απέκλεισε τις χερσαίες επικοινωνίες του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας με το ανατολικό της τμήμα. Αποκλεισμένοι από τα πολιτιστικά κέντρα της Ανατολής οι βάρβαροι της Δυτικής και της Κεντρικής Ευρώπης ανέ-

Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος
στη Σύνοδο της Φερράρας.

πτυξαν, από τα στοιχεία της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας που είχαν διασωθή, αλλά και από τα πολιτιστικά στοιχεία που οι ίδιοι έφεραν, την ιδιαίτερη πολιτιστική φυσιογνωμία της Ευρώπης. Η κυριαρχία των Φράγκων Καρολιδών, οι οποίοι διεκδίκησαν ισότιμη θέση με τους ηγεμόνες των Αράβων και του Βυζαντίου, όπως αποκαλούσαν την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, συνέβαλε στην αποκρυστάλλωση αυτής της φυσιογνωμίας.

Οι όροι που προσδιορίζουν ιστορικές έννοιες, όπως είναι γνωστό, προσαρμόζονται με κάποια καθυστέρηση στο διαρκώς μεταβαλλόμενο

περιεχόμενό τους. Ο όρος Ευρώπη, μετά την αρχαιότητα, απαντάται με αυξανόμενη συχνότητα από τα μέσα περίπου του Η' αιώνας, ιδίως σε αναφορές στον Κάρολο (γενναίος στρατιώτης στην αρχαία Γερμανική), που επονομάσθηκε 'Μεγάλος' και έμεινε γνωστός ως Καρλομάγνος. Αναφέρεται, λοιπόν, ο Καρλομάγνος ως βασιλεύς της Ευρώπης ή ηγεμών της Ευρώπης, καθώς και ως σεβαστός ηγέτης της Ευρώπης. Επρόκειτο, φυσικά, για τον 'ηγεμόνα' της Δυτικής Ευρώπης, η οποία διακρινόταν από την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η διάκριση αυτή πήρε τη μορφή έντονου θρησκευτικού και πολιτικού ανταγωνισμού τον Θ' αιώνα και κορυφώθηκε με το Σχίσμα των εκκλησιών, κατ' αρχάς το 867 και οριστικά το 1054. Σήμερα ο όρος Ευρώπη δεν σημαίνει πλέον τη θρησκευτική ενότητα του παρελθόντος, αλλά σύστημα αξιών,

Ο Κάρολος ο Μέγας ή Καρλομάγνος (742/7-814).

αρχών και θεσμών, που διαμορφώθηκε από τη συγχώνευση της αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας, του Ρωμαϊκού Δικαίου, του Χριστιανισμού και στοιχείων του Φεουδαλισμού. Σημαίνει ακόμη σύστημα κοσμικής γνώσεως, καθώς και ορισμένες λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές παραδόσεις. Προϊόν αυτού του συστήματος αξιών, αρχών και θεσμών είναι η 'ευρωπαϊκή ταυτότητα', πολιτική ταυτότητα που προσδιορίζεται με όρους, όπως το κράτος δικαίου, η δημοκρατία, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ετερότητας, η ελευθερία, το αναφαίρετο της ιθαγένειας και το απαραβίαστον του ατόμου, καθώς και η αρχή πως το κάθε δικαίωμα επιβάλλει και μία υποχρέωση με τη μορφή συμβολαίου.

Άλλες πολιτιστικές συνεισφορές στην ευρωπαϊκή ιστορική ενότητα και πολιτική ταυτότητα, λιγότερο εμφανείς από αυτές που αναφέρθηκαν πιο πάνω, είναι οι συνεισφορές των Σαρακηνών (από την αραβική λέξη *sark*: Ανατολή), όπως ο αραβικός ίππος, το πρόβατο μερινός, πλήθος λαχανικών και φρούτων και, πάνω απ' όλα, η χρήση του χαρτιού (εφεύρεση των Κινέζων), ή αυτές των Βίκινγκς (από την Αρχαιογεωμα-

Ανακατασκευή οικίας Βίκινγκ.

νική λέξη *vik*, εκεί που τελειώνει η ξηρά), των μεγάλων θαλασσοπόρων του Βορρά, που συνέβαλαν στη ναυσιπλοΐα και την ανάπτυξη του εμπορίου και άφησαν στις περιοχές της αυστηρά ιεραρχημένης φεουδαλικής Ευρώπης όπου εγκαταστάθηκαν ανεξίτηλα κατάλοιπα δημοκρατίας και ελευθερίας.

Από τους συντελεστές που διαμόρφωσαν την πολιτική φυσιογνωμία της Ευρώπης περισσότερο από κάθε άλλον, από τους μέσους χρόνους και εξής, υπήρξε ο ανταγωνισμός μεταξύ της κοσμικής και της θρησκευτικής εξουσίας. Ο ανταγωνισμός αυτός, ο οποίος εκδηλώθηκε πρώτα προκειμένου για την ενθρόνιση των επισκόπων από τον κοσμικό ηγεμόνα ή από τον θρησκευτικό ηγέτη, κατέληξε στον συμβιβασμό της διπλής ενθρονίσεως και στην αποδοχή της αρχής που προβλέπει τη διάκριση των δύο εξουσιών με αναφορά στην ευαγγελική ρήση «Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι, τα του Θεού τω Θεώ».

*Ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος Α΄
(Βαρβαρόσας).*

Τον συμβιβασμό αυτόν και τη συνακόλουθη διάκριση των εξουσιών αμφισβήτησαν ισχυροί και αδιάλλακτοι ηγέτες, όπως ο Πάπας Αλέξανδρος Γ΄ (1159-1181) και ο Αυτοκράτορας Φρειδερίκος Βαρβαρόσας (1155-1190), ή ο Πάπας Ιννοκέντιος Γ΄ (1198-1216) και ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος Β΄ (1212-1250). Ο Ιννοκέντιος Γ΄, ένας από τους πιο άξιους και φιλόδοξους ηγέτες της Δυτικής Εκκλησίας, φιλοδοξούσε ν' απελευθερώσει τους Αγίους Τόπους από τους Μουσουλμάνους και να επιτύχει την ένωση των δύο Εκκλησιών, ίσως δε και την ενοποίηση της Ευ-

ρώπης. Ο Φρειδερίκος Β΄, Σικελός από τη μητέρα του, ανδρώθηκε στην απολύτως ανεξίτηρη Σικελία της εποχής, όπου συμβίωναν αρμονικά Καθολικοί και Ορθόδοξοι Χριστιανοί, Εβραίοι και Μουσουλμάνοι. Ο μεσογειακός αυτός ηγεμόνας επέδειξε θρησκευτική ανεκτικότητα και έφεση στα γράμματα και τις επιστήμες ασυνήθιστες για την εποχή του, πίστευε δε βαθύτατα πως είχε θεία αποστολή να γίνει κοσμοκράτορας, άξιος απόγονος των Ρωμαίων αυτοκρατόρων.

Την ίδια εποχή, τον ΙΒ΄ και ιδίως τον ΙΓ΄ αιώνα και στο πνεύμα των αδελφοτήτων που αναπτύχθηκε τότε, εμφανίσθηκαν και τα πρώτα πανεπιστήμια. Το πανεπιστήμιο (Universitas) ήταν η συνολική κοινότητα των καθηγητών και των φοιτητών, μια αδελφότητα αφοσιωμένη στην καλλιέργεια της γνώσεως. Τα πρώτα αυτά πανεπιστήμια είχαν πραγματικό ευρωπαϊκό χαρακτήρα: οι φοιτητές των μετακινούνταν διαρκώς από πανεπιστήμιο σε πανεπιστήμιο. Από τον ΙΔ΄ αιώνα τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια προσέλαβαν περισσότερο εθνικό χαρακτήρα, αλλά συνέχισαν να καλλιεργούν τα αρχικά γνωστικά τους αντικείμενα, το Ρωμαϊκό και το Κανονικό Δίκαιο. Από τα πρώτα πανεπιστήμια που ιδρύθηκαν στην Ευρώπη ήταν αυτά της Μπολόνιας (1158), των Παρισίων

Διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας (1400).

(1179), της Οξφόρδης (1214), της Πάδοβας (1222) και της Σιέννας (1246).

Άλλη, ακόμη πιο σημαντική, εξέλιξη του ύστερου Μεσαίωνα υπήρξε η ανάπτυξη ακμαίων πόλεων στην Ευρώπη. Εμφανίστηκαν πρώτα στη Βόρεια Ιταλία, ιδίως στη Λομβαρδία, και διέθεταν ιδρυτικούς καταστατικούς χάρτες από τους κατά τόπους ηγεμόνες, που εξασφάλιζαν καθεστώς αυτονομίας και αυτοδιοικήσεως. Οι πόλεις αυτές αποτελούσαν ουσιαστικά κρατικά μορφώματα, ήσαν δηλαδή πόλεις-κράτη, όπου την εξουσία ασκούσαν ‘συνελεύσεις’ ή ‘συμβούλια’ των ισχυρών μελών τους. Πολλές τέτοιες αυτοδιοικούμενες πόλεις ή επαρχίες αποτέλεσαν εν συνεχεία ομοσπονδίες, όπως η Χανσεατική Ένωση των πόλεων της Βαλτικής και η ομοσπονδία των καντονίων της Ελβετίας.

B. Τα εθνικά κράτη

Η εξέλιξη όμως που έμελλε να επηρεάσει όσο καμιά άλλη τις τύχες των λαών της Ευρώπης και κατ’ επέκταση του κόσμου όλου ήταν η ανάπτυξη των εθνικών κρατών. Με πυρήνες ορισμένους άξιους και φιλόδοξους ηγεμόνες, και υπό συνθήκες που ευνοούσαν τη συγκέντρωση της εξουσίας, μερικοί από τους λαούς της Ευρώπης σχημάτισαν κράτη, των οποίων τα κύρια χαρακτηριστικά δεν είχαν προηγουμένο.

Τα εθνικά κράτη σχηματίστηκαν στις περιοχές εκείνες της Ευρώπης, στις οποίες παρατηρήθηκε μακρά και αδιάκοπη άσκηση της εξουσίας από κοσμικούς ηγεμόνες, καθώς και η προαγωγή μιας εθνικής γλώσσας ως βασικού συνεκτικού ιστού των κατοίκων τους. Στις περιοχές αυτές εξασθένησαν και εξέλιπαν οι διεκδικήσεις κυριαρχικών δικαιωμάτων από τον Αυτοκράτορα και τον Πάπα, και παρατηρήθηκε η σταδιακή απομάκρυνση από τη Λατινική γλώσσα. Τα πρώτα εθνικά κράτη αυτής της μορφής υπήρξαν η Γαλλία και η Αγγλία.

Στη Γαλλία, στις αρχές του ΙΔ΄ αιώνα και ύστερα από πέντε αιώνες διαρκούς και αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας των κοσμικών ηγεμόνων της χώρας, προβλήθηκαν διάφορες θέσεις ως προς τη νομιμότητα της εξουσίας που απηχούσαν τη γενικότερη τάση να κατοχυρωθή και να ανα-

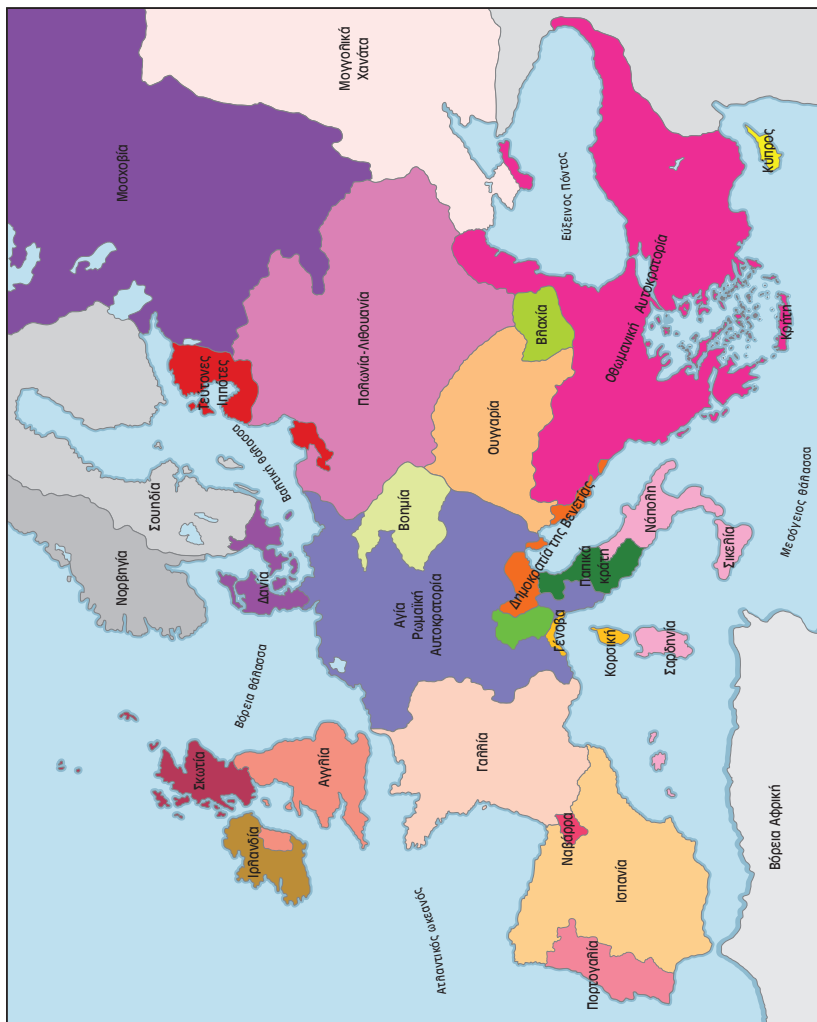

Η Ευρώπη στα 1200.

γνωρισθή η νομιμότητα της κοσμικής εξουσίας. Σε δοκίμιο του 1302 με τίτλο *Rex Pacificus* (Βασιλεύς ειρηνικός) υποστηρίζονται τα εξής: Ο Πάπας δεν έχει κυριαρχικά δικαιώματα επί των κοσμικών υποθέσεων στα βασίλεια που δεν υπάγονται στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και, συνεπώς, ούτε στο Βασίλειο της Γαλλίας, το οποίο δεν υπάγεται στην αυτοκρατορία και, αντιθέτως, διαθέτει εξ' αμνημονεύτων χρόνων σαφή σύνορα που το διακρίνουν απ' αυτήν. Σε άλλο δοκίμιο του ίδιου έτους με τίτλο *De Potestate regia* (Περί βασιλικής ισχύος), ο συγγραφέας του Ιωάννης ο Παρισινός υποστήριξε πως δεν είναι απαραίτητο να είναι όλοι οι πιστοί ενωμένοι σε μια οικουμενική κοινότητα αλλά, αναλόγως των κατά τόπους κλιματολογικών συνθηκών, της γλώσσας και των ιδιαίτερων ανθρώπινων χαρακτηριστικών, να έχουν διαφορετική οργάνωση της ζωής και διαφορετικούς νόμους, δεν χρειάζεται δε αυτό που ένας λαός θεωρεί καλό να θεωρείται καλό και από έναν άλλο.

Σε αυτά και σε άλλα συναφή κείμενα της εποχής και μεταγενέστερων χρόνων διακρίνονται ορισμένα από τα κύρια γνωρίσματα των νέων κρατών που ονομάσθηκαν εθνικά, για τον λόγο ότι σχηματίσθηκαν για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα ενός έθνους, δηλ. μιας διακριτής πολιτιστικής κοινότητας, αλλά και γιατί συνέβαλαν στην διαμόρφωση τέτοιας διακριτής κοινότητας. Μερικά από τα γνωρίσματα αυτών των κρατών είναι η ανεξαρτησία τους από άλλες εθνικές, πολυεθνικές ή υπερεθνικές οντότητες κοσμικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα, η προαγωγή των συμφερόντων ενός κράτους έναντι των συμφερόντων όλων των άλλων κρατών, η καλλιέργεια μιας κοινής εθνικής γλώσσας και η διαμόρφωση εθνικής ιστορίας και ταυτότητας.

Τα εθνικά κράτη υπήρξαν στην Ευρώπη η πλέον εξελιγμένη μορφή των εθνικών μοναρχιών που αναπτύχθηκαν κατά τον ύστερο Μεσαίωνα και οι εθνικές μοναρχίες προϊόν του ώριμου φεουδαλισμού. Η μετάβαση από τον κατακερματισμένο κόσμο των μέσων χρόνων στις συγκεντρωτικές μοναρχίες της αυγής των νέων χρόνων ήταν, σύμφωνα με παλαιότερη θεωρία, συνέπεια της αντιδράσεως των ηγεμόνων στην αποκέντρωση και την κατάτμηση της εξουσίας. Η συγκριτική όμως μελέτη της ανα-

Η Ευρώπη στα 1400.

δείξεως των εθνικών μοναρχιών στην Ευρώπη δεν στηρίζει αυτήν την θεωρία, αλλά την άποψη ότι ο ώριμος φεουδαλισμός ευνόησε την πρόωμη ανάπτυξη των εθνικών μοναρχιών και αποτέλεσε προϋπόθεση για τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια των ηγεμόνων. Στην Ιταλία και τη Γερμανία, για παράδειγμα, στις οποίες δεν αναπτύχθηκαν ποτέ ώριμοι φεουδαλικοί θεσμοί, οι εθνικές μοναρχίες παρουσίασαν μεγάλη καθυστέρηση στη συγκέντρωση της εξουσίας· σε αντίθεση προς τη Γαλλία και την Αγγλία, στις οποίες οι αντίστοιχες εθνικές μοναρχίες υπήρξαν προϊόντα ‘φυσιολογικής’ εξελίξεως ώριμων φεουδαλικών θεσμών. Αυτοί οι θεσμοί αποτελούσαν τον συνεκτικό ιστό ενός δικτύου σχέσεων, υποχρεώσεων και δικαιωμάτων μεταξύ υποτελών και αρχόντων, με ανώτατο άρχοντα τον ηγεμόνα, στην δε εξελιγμένη τους μορφή ευνοούσαν όχι τη μεταφορά ισχύος από την κορυφή προς τη βάση αλλά τη συγκέντρωσή της στην κορυφή.

Την τελική ώθηση προς τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών και των μηχανισμών του εθνικού κράτους στην Αγγλία και τη Γαλλία έδωσε

*Ιωάννα της Λωραίνης
(Zan vt' Arx) (1412-1431).*

ο Εκατονταετής πόλεμος (1337-1453)· ο οποίος, μολονότι διεξήχθη μεταξύ των δυναστικών οίκων των δύο χωρών και για δυναστικά συμφέροντα, θεωρείται ο πρώτος μεγάλος πόλεμος μεταξύ δύο εθνικών κρατών, για τον λόγο ότι κατά τη μακρά διάρκειά του διαμορφώθηκαν τα βασικά γνωρίσματα του κράτους των νέων χρόνων. Οι αντίστοιχες εθνικές μοναρχίες εξήλθαν από τον πόλεμο ενισχυμένες: επέβαλαν το δικαίωμά τους να αντλούν δια της φορολογίας τακτικούς και έκτακτους πόρους από τους υπηκόους των και να τους στρατολογούν για τη διεξαγωγή του πολέμου, και κατόρθωσαν οι μεν Γάλλοι

Ο Λουδοβίκος ΙΑ΄ της Γαλλίας.

Ο Ερρίκος Ζ΄ της Αγγλίας.

ηγεμόνες να ενοποιήσουν την επικράτειά τους οι δε Άγγλοι να επιβεβαιώσουν τον έλεγχο τους στην δική τους νησιωτική επικράτεια με την καταστολή πλήθους αριστοκρατικών εξεγέρσεων. Η μοναρχία έγινε ακόμη πιο ισχυρή στις δύο χώρες, στις δεκαετίες που ακολούθησαν τη λήξη του πολέμου, στη Γαλλία επί Λουδοβίκου ΙΑ΄ (1461-1483) και στην Αγγλία επί Ερρίκου Ζ΄ (1485-1509).

Την ίδια εποχή, δηλαδή τις τελευταίες δεκαετίες του ΙΕ΄ αιώνα, στην Ιβηρική Χερσόνησο δύο Ισπανοί πρίγκηπες, ο Φερδινάνδος διάδοχος του θρόνου της Αραγόνας και η Ισαβέλλα διάδοχος του θρόνου της Καστίλλης, ένωσαν δια του γάμου των τα δύο βασίλεια, σχηματίζοντας την Ισπανία των νέων χρόνων. Η ένωση των δύο ισπανικών βασιλείων τερμάτισε μια μακρά περίοδο αναταραχών και συγκρούσεων μεταξύ των, εξασφάλισε την ειρήνη στην επικράτειά τους, ολοκλήρωσε την 'ανάκτηση' (Reconquista) των ισπανικών εδαφών που κατείχαν ακόμη οι Μαυριτανοί Μουσουλμάνοι από τον Μεσαίωνα και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη μεγάλη εξόρμηση των Ισπανών στον Νέο Κόσμο, την οποία εγκαινίασε το 1492 ο Χριστόφορος Κολόμβος με το ταξίδι του στην άγνωστη ως τότε Αμερική που επέκτεινε δραματικά τα όρια του γνωστού κόσμου.

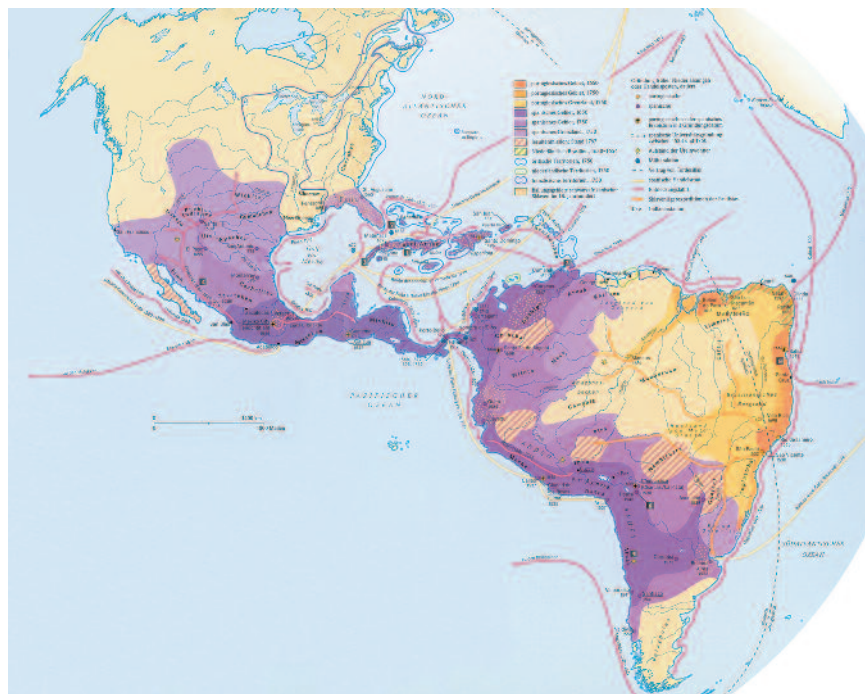

*Οι Ισπανοί Βασιλείς: Φερδινάνδος της Αραγόνας και
Ισαβέλλα της Καστίλλης.*

Από τα βασικά γνωρίσματα των νέων εθνικών μοναρχιών, εκτός της εθνικής γλώσσας που επέβαλαν και καλλιέργησαν στην επικράτεια της η καθεμιά, υπήρξε η μόνιμη κρατική διοίκηση, ένα σύστημα υπηρεσιών που προήλθε από τους διάφορους αξιωματούχους του ηγεμόνα και των αριστοκρατών. Η μονιμότητα αυτών των υπηρεσιών και η σταδιακή τους απομάκρυνση από τον άμεσο έλεγχο ή την εποπτεία του ηγεμόνα είχαν ως συνέπεια να μετεξελιχθούν από ομάδες αξιωματούχων αφοσιωμένων στον ίδιο σε πραγματικές δημόσιες υπηρεσίες, ανεξάρτητες και ανεπηρέαστες από την εναλλαγή των βασιλέων στον θρόνο της

*Ο Χριστόφορος Κολόμβος
(1451-1506).*

Ο «Νέος Κόσμος».

χώρας. Ο μόνιμος τακτικός στρατός, δηλαδή το σώμα των μονίμων επαγγελματιών αξιωματικών και υπαξιωματικών, καθώς και η δυνατότητα στρατολογίας των υπηκόων του ηγεμόνα, η τακτική δικαιοσύνη και η τακτική φορολογία υπήρξαν τρεις από τις πρώτες και θεμελιώδεις υπηρεσίες των νέων εθνικών μοναρχιών.

Γ. Οικονομικές, δημογραφικές και κοινωνικές εξελίξεις

Οι αλλαγές στους τομείς της οικονομίας, της δημογραφίας και της κοινωνίας παρουσιάζουν δυσκολίες στη διαπίστωσή τους: οι δυσκολίες αυτές πολλαπλασιάζονται προκειμένου για αλλαγές που συνέβησαν πριν από πολλούς αιώνες, όπως οι αλλαγές που συνδέονται με την αυγή των νέων χρόνων. Στους τομείς αυτούς οι αλλαγές που ταυτίστηκαν με την αποσύνθεση του μεσαιωνικού κόσμου και τη σύνθεση του νέου, συντελέ-